

Клименко Ніна Іванівна –
доктор юридичних наук, професор

ЗАКРІПЛЕННЯ У КПК УКРАЇНИ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ Й НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

Розглянуто змагальність як принцип і форма кримінального процесу, зокрема сутність змагальності експертів, закріплених у новому КПК України на різних стадіях процесу, досудового слідства і розгляду справи в суді та напрямки їх удосконалення.

Ключові слова: змагальність; дізнання; досудове слідство; рівність сторін.

Рассмотрена состязательность как принцип и форма уголовного процесса, в частности сущность состязательности судебных экспертов, закреплённая в новом УПК Украины на различных стадиях следствия и рассмотрения дела в суде и пути ее совершенствования.

Ключевые слова: состязательность; дознание; судебное следствие; равноправие сторон.

Adversariality as a principle and form of criminal procedure is dealt with as well as the essence of adversariality of forensic experts at different stages and ways its improvement under the new Code of Criminal Procedure of Ukraine.

Keywords: adversariality; inquiry; pre-trial investigation; equality of parties.

Метою статті є висвітлення питання закріплення в новому КПК України 2012 р. принципу змагальності й незалежності експертів у судочинстві. Проблема змагальності кримінального судочинства була предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців (Ю. П. Аленін, Н. С. Алексєєв, М. І. Бажанов, В. П. Бож'єв, Ю. М. Грошевий, Г. В. Іванова, Л. М. Карнєєва, В. З. Лукашевич, В. Т. Малярєнко, М. М. Міхеєнко, М. А. Погорєцький, Р. Д. Рахунєв, В. П. Смирнов, В. М. Тертишник, І. В. Тирічев,

Л. Д. Удалова, Е. Н. Холопова, В. М. Юрчишин та ін.), праці яких мали важливе наукове та практичне значення.

Змагальність передбачає таку побудову кримінального процесу, за якою функції обвинувачення і захисту відокремлені від функції вирішення справи, виконуються суб'єктами, які мають рівні права у збиранні та наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом (ст. 22 КПК України), заявленні відводів і клопотань, виступах у судових дебатах, оскарженні процесуальних рішень (ст. 344, 350, 364 КПК України). Суд створює умови, необхідні для реалізації сторонами їх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків і здійснення, і розглядає справу (ст. 22 КПК України). Отже, ознаками змагальності є наявність: двох протилежних сторін – обвинувачення і захисту. Для повноцінного змагання необхідна присутність сторін у суді (ст. 48, 323, 324, 325, 326, 327, 291, 292 КПК України); процесуальної рівності сторін; незалежного суду, що надає можливість визначити змагальність як форму процесу, у якій спір сторін вирішується незалежним судом. Для змагального процесу характерний такий правовий статус його основних учасників, який забезпечує виконання функцій обвинувачення, захисту й вирішення справи незалежним судом [1]. Змагальність – це умова і спосіб досягнення істини у кримінальній справі.

Дія принципу змагальності ґрунтується на переконанні – протилежність інтересів сторін найліпше забезпечити повноту матеріалів справи через активне виконання сторонами процесу тільки їм притаманні функції обвинувачення, захисту й вирішення справи [2]. Вона закріплена в судочинстві в основному на стадії судового розгляду. Розширення принципу змагальності й послаблення інквізиційних начал на стадії досудового слідства вимагає суттєвої зміни функцій слідчого. Він має виконувати одну функцію – розслідування злочинів і бути суб'єктом пізнання злочину та його розслідування [1]. КПК України 2012 р. закріпив основи змагальності кримінального судочинства, зокрема принципу змагальності й незалежності судових експертів. Відбулися суттєві зміни у розумінні як самої судової експертизи, так і її суб'єктів [3–7]. Базове визначення поняття «судовий експерт» дано в ч. 1 ст. 69 «експерт є учасником кримінального провадження», ст. 84 ч. 2 – висновок експерта є джерелом доказів, ст. 243 – порядок залучення експерта сторонами обвинувачення і захисту, ст. 356 регламентує допит експерта в суді, ч. 5 цієї статті вказує, які відомості про експерта можуть бути надані сторонами щодо його знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки.

Закон України «Про судову експертизу» (ст. 10) Інструкція МЮ (п. 18) більшою мірою регулюють організаційно-змістові елементи поняття «судовий експерт». Права та обов'язки судового експерта викладені в Законі, Інструкції і КПК України 2012 р. в основному співпадають, проте трохи детально вони викладені в Інструкції [5]. Закон України «Про судову експертизу» формулював основні принципи судової експертної діяльності у ст. 3 (законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження) і напрями їх розвитку. Цей Закон з урахуванням загальних тенденцій розвитку вітчизняного законодавства заклад основи вдосконалення норм окремих галузей права, що регулюють експертну діяльність, створив підґрунтя для подальших наукових досліджень теорії і практики судової експертизи, що дало змогу реалізувати принцип змагальності судових експертів у судочинстві. На практиці почали застосовувати проведення експертиз в недержавних установах

незалежними експертами. Такі експертизи отримали назву і статус незалежних (альтернативних) конкурентних експертиз.

Що стосується організації експертної діяльності таких експертиз, то вона має досвід в окремих зарубіжних державах [9]. Так, у США кожна сторона в суді (захисту й обвинувачення) має право запросити в суд найнятого нею експерта, який виступає у кримінальному процесі як свідок цієї сторони. Сторона оплачує послуги експерта, що виключає його об'єктивність, достовірність під час проведення експертизи. Суд вирішує справу на основі аналізу поданих сторонами конкурентних експертиз та інших доказів справи, висновку будь-якого з експертів з точки зору наукової обґрунтованості, достовірності і повноти. Інститут приватної експертизи має місце і в Німеччині, він успішно функціонує і конкурує з державними експертними установами. Принцип «внутрішньої змагальності» існує у Франції. У справі суд призначає одночасно двох незалежних експертів (для обох сторін). Експерти, які внесені в спеціальний державний реєстр, запрошуються органом, що веде процес, а не сторонами. Це є, на думку французьких спеціалістів, гарантією отримання надійного доказу – висновку експерта.

КПК України 2012 р. у ст. 242 «Підстави проведення експертизи» проголошує, що експертиза проводиться за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин необхідні спеціальні знання. Стаття 243 визначає порядок залучення експерта стороною обвинувачення за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Проте особливості призначення, проведення і використання результатів конкурентних експертиз у нашому процесі не вирішені до кінця і викликають певні проблеми. Перша з них – це правова регламентація їх проведення в недержавних експертних установах. Закон України «Про судову експертизу» у ст. 7 зазначає, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. Це положення краще сформульовано у Законі РФ – там говориться про проведення експертиз державними експертами й «іншими експертами» в державних установах, в інших установах і «поза» ними. При цьому «інший» експерт може бути залучений до участі в експертизі, яка проводиться в державних експертних установах (ДЕУ). Від такого поєднання експертиза не перестає вважатися проведеною в ДЕУ, проте висновок стає більш повним, об'єктивним, мотивованим і значить конкурентоздатним за наявності у справі інших експертних висновків, висновків спеціалістів та інших даних.

На практиці вживається термін «недержавна установа», а експертизи, які проводяться в таких установах, отримали статус незалежних. Так, проведення незалежних експертиз у випадку непогодження громадян з висновком медичної експертизи передбачено ст. 3 Основного закону РФ «Об охране здоровья граждан» від 22 липня 1993 р., у деяких Постановах Уряду РФ «О порядке признания граждан инвалидами» від 13 серпня 1996 р. № 965, «Об утверждении положения о лицензировании деятельности в сфере дорожного движения» від 20 листопада 1995 р. № 11 тощо [9]. Положення «О проведении независимой идентификационной экспертизы товаров и технологий в целях экспертного контроля» від 21 червня 2001 р. № 477 визначає порядок і умови проведення цієї незалежної експертизи.

Таким чином, існують певні умови для становлення і розвитку інституту конкурентної експертизи. Доцільно законодавчо її закріпити у кримінальному і в цивільному судочинстві. Термін «конкурентна експертиза» вписується в систему правовідносин, що виникають у змагальному процесі, який побудований не тільки на протиставленні функцій обвинувачення і захисту, а й на наявності рівних можливостей сторін у реалізації своїх законних інтересів [2]. Її застосування можливо лише в тих випадках, коли йдеться про експертизу в експертній установі (або експертом), що не знаходиться у відомстві, яке здійснює розслідування кримінальної справи, і її проведення не оплачено громадянами (або їх представниками). «Конкурентна експертиза» має свої особливості: наявність вимоги сторін про проведення незалежної експертизи поза органом, що проводить розслідування; задоволення цієї вимоги органами розслідування або судом, призначення ними експертизи спеціалістам інших відомств, недержавним спеціалізованим експертним установам або приватним експертам, які мають ліцензію на проведення відповідного дослідження. «Конкурентна експертиза» проводиться незалежними експертами після того, як одна із сторін поставила під сумнів висновки експертизи, проведеної в державній установі.

КПК України 2012 р. має і прогалини, до яких належать відсутність регламентації: організаційних видів судових експертиз (первинна, повторна, додаткова, комісійна і комплексна); забезпечення роботи експерта за місцем знаходження об'єктів дослідження (ст. 6 Закону); окремого висновку експерта при його незгоді з членами комісії в комісійних і комплексних експертизах; допиту експерта на досудовому слідстві; права експерта на переформулювання і перестановку питань (п. 4.13 інструкції); права експерта посилатися на дослідницьку частину висновку при формулюванні ним висновку (п. 4.15 Інструкції); питання про забезпечення матеріалів і об'єктів експертного дослідження поза службовим приміщенням (п. 2, 3, 5 Інструкції).

У новому КПК України уведено поняття слідчого судді (уперше у ст. 3 п. 18 «Визначення основних термінів Кодексу»): «Суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 цього Кодексу, – голова чи за його призначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається збором суддів зі складу суддів цього суду. Уважаємо, що необхідна ще окрема стаття «Слідчий суддя», яка б передбачала його основні функції та порядок їх здійснення, у тому числі у процесі призначення та проведення судової експертизи на стадії досудового провадження. Зараз вони мають місце «у ривками» в різних статтях кодексу. Проблемою є і оцінювання слідчим або судом висновків експертів. Це стосується не тільки незалежних експертиз, а й експертиз, виконаних у державних експертних установах. Суди не проводять повне оцінювання висновку експерта, як це потребують норми процесуального законодавства. Так, у судових рішеннях не вказано, на чому засновані висновки експерта чи досліджені і проаналізовані всі матеріали, надані на експертизу. Це підвищує ризик винесення судом необґрунтованих рішень. Уважаємо, що виходом з цієї ситуації є розширення кола професіоналів, які залучаються до проведення конкурентних експертиз.

Аналізуючи висновки різних експертів і порівнюючи їх результати, слідчий (суд) мають дійти висновку про доказове значення кожної з них, а потім вирішити питання про винність або невинність особи. В умовах постійного розвитку науки і техніки, ускладнення методів і методик дослідження стає складним оцінювання слідчим і судом висновків експертів. Оцінити наукову обґрунтованість висновків, правильність обрання і застосування методів дослідження може тільки висококваліфікований спеціаліст, який має такі ж спеціальні знання, що і експерт. У разі виникнення труднощів у визначенні доказового значення висновків експертів слідчий і суд можуть звертатися за допомогою до спеціалістів з метою консультації [10].

Отже, розв'язання проблемних питань і надання рекомендацій буде сприяти вдосконаленню дотримання принципів змагальності й незалежності судових експертів у судочинстві і підвищенню ефективності розгляду кримінальних справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юрчишин В. М. Реалізація принципу змагальності в кримінальному судочинстві / В. М. Юрчишин // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – № 1 (11). – С. 78.
2. Волколуп О. В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования / Волколуп О. В. – СПб., 2003. – 265 с.
3. Притика Ю. Д. Вирішення проблем нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в аспекті реалізації пріоритетів у роботі МЮ України на 2010 рік / Ю. Д. Притика // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи (Севастополь, 10–11 черв. 2010 р.). – Х. : ХНДІСЕ, 2010. – С. 34.
4. Лозовий А. І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в кримінальному процесі України / А. І. Лозовий // Криміналістика XXI століття : матеріали конф. (Харків, 25–26 жовт. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 681–685.
5. Лозовий А. І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проєкті нового КПК України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 11. – Х. : Право, 2011. – С. 190–200.
6. Щербаковський М. Г. О регламентации проведения судебных экспертиз по новому КПК Украины / М. Г. Щербаковський // Сучасні тенденції розвитку судової експертизи. – Сімферополь : Аріал, 2012. – С. 78–82.
7. Корж В. П. Деякі дискусійні питання залучення експерта стороною захисту / Корж В. П. – Сімферополь : Аріал, 2012. – С. 55–58.
8. Ярошеня Г. В. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 р.: судовий експерт, його права та обов'язки / Г. В. Ярошеня // Сучасні тенденції розвитку судової експертизи. – Сімферополь : Аріал, 2012. – С. 24–94.
9. Иванова Т. В. Проблемы состязательности и независимости судебных экспертов в судопроизводстве РФ / Т. В. Иванова // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики. – Х. : Право, 2008. – С. 81–90.
10. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : підруч. / Удалова Л. Д. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 352 с.